

УДК 343.98

С.В. СТРАХОВА, канд. юрид. наук, Міжнародний гуманітарний університет

ВЕРСІЯ ЯК РІШЕННЯ СЛІДЧОГО: ТЕОРЕТИЧНІ (ФОРМАЛІЗОВАНІ) ПІДСТАВИ ЇЇ МІСЦЯ, РОЛІ, ВИКОРИСТАННЯ

Ключові слова: розслідування злочинів, інтеграція знань, формалізація, прийняття рішень, слідча версія, планує рішення, продуктивність версії, оцінювання типових версій, сучасні інформаційні технології

Удосконалення практики розслідування злочинів об'єктивно пов'язано з використанням найбільш ефективних методів розслідування, підвищенням наукового рівня слідчої діяльності шляхом застосування новітніх досягнень науки і техніки, зокрема, прогресивних інформаційних технологій, оскільки сучасна наука неухильно інтегрується в усі сфери громадського життя.

Інтеграційна тенденція розвитку науки криміналістики, як зазначає В.Г. Лукашевич, проявляється у тому, що її предмет комплексно досліджується методами і засобами різних наук, зокрема, кібернетики, інформатики, математики, логіки, психології та інших, без залучення яких отримати нове знання сьогодні вже неможливо [1, с.13]. Додамо, що вказані процеси розвивають формалізацію змістовних областей криміналістичного знання. Найбільша цінність цього методу полягає в тому, що формалізація створює передумови для отримання вивідного знання шляхом використання сучасних інформаційних технологій.

Прикладами інтеграції знань є окремі криміналістичні теорії інтеграційного типу: «теорія пізнавальної діяльності», «теорія криміналістичного моделювання», «теорія прийняття криміналістичних рішень» та ін. [1, с.13]. В термінах В.Г. Лукашевича синтезуючу роль у наведених фрагментах знання

належить таким «міжнауковим теоретичним інтеграторам» як *інформація та діяльність*. Вони поєднують і обґрунтовують як вихідний загальний початок окремі факти інформаційно-пізнавальної діяльності з розслідування злочинів і відображають певні сторони предмета пізнання науки криміналістики. Тому представляється цілком допустимим використовувати результати їх пізнання для виявлення нових теоретичних узагальнень і пояснення за допомогою нових методологічних принципів накопиченого емпіричного матеріалу і відомих фактів [1, с.14].

Проте, до цих пір вченим-криміналістам, зокрема, не вдалося об'єднати в єдиній концепції всі підстави вибору слідчого рішення. Причини цього В.І. Шаров вбачає у труднощах типізації слідів і ознак злочину, зіставлення їх із подією злочину і особою злочинця, а також відсутністю формалізації процесу отримання висновків [2, с.16–17], тобто виведення рішень. Найбільш пропрацьованою, підкреслює вчений, є проблема надання формальних підстав для висунення версій, яка знайшла відображення у рамках концепції криміналістичної характеристики злочину. З усіх криміналістичних категорій, що знайшли найбільший розвиток, криміналістична характеристика, найближче відповідає підходу до опису розслідування як формальної системи [3, с.39]. Але аналіз інтерпретацій, що прозвучали у рамках використання способу, а також механізму злочинної діяльності, свідчить про те, що процедура виведення версій не просто носить чисто змістовний характер, але частіше навіть явно невизначена. Процес отримання висновків не лише далеко не формалізований, але і цілком заснований на інтуїції, знаннях і досвіді слідчого [3, с.40].

У зв'язку з цим зауважимо, що залишається дискусійним також питання про функціональну роль версії, зокрема, в тактичному аспекті. Чим є версія з тактичної точки зору: тактичним прийомом, підставою для прийняття слідчим тактичних рішень або самим рішенням [4, с.352]? При цьому, на наш пог-

гляд, слід врахувати слушне зауваження В.Г. Лукашевича про те, що намагання у конкретних дослідженнях безпосередньо, без відповідної теоретичної трансформації (адаптації), застосувати загальнонаукові методи, або методи, розроблені у суміжних галузях знань, призводять до того, що наслідки такого стихійного застосування не завжди співпадають з метою що планувалася [1, с.17].

Зазначене свідчить про актуальність теоретичних розробок у вказаних напрямках. Метою статті є теоретичне обґрунтування в рамках інформаційного підходу до діяльності з розслідування злочинів і наукового напрямку прийняття рішень функціональної ролі версії у процесі розслідування, уточнення місця слідчої версії в системі рішень, що приймаються слідчим, а також підстав прийняття рішення про використання типових версій слідчим із застосуванням сучасних інформаційних технологій. Її новизна полягає в застосуванні формалізованого підходу до вирішення зазначених проблем, який створює теоретичні передумови застосування сучасних інформаційних технологій як ефективного інструмента оцінювання типових версій для прийняття слідчим обґрунтованих рішень про їх використання.

Ще наприкінці 80-х рр. минулого століття М.С. Полевой запропонував підхід, в рамках якого діяльність з розкриття і розслідування злочинів розглядається як криміналістична інформаційна система (система управління), найважливішими компонентами якої є криміналістична інформація, засоби і методи, які використовуються в цілях її перетворення у форми, необхідні для прийняття певного рішення, і (або) керуючої дії на об'єкт пізнання (управління) Метою вказаної інформаційної системи є встановлення і доказування істини у справі [5, с.130, 137], тобто пізнання злочину.

Розслідування злочинів – це вид пізнавальної діяльності, що має специфічні риси. Специфіка пізнавальної діяльності слідчого полягає в тому, що вона регулюється нормами права. Але незважаючи на це, пізнавальна

діяльність слідчого значною мірою базується на загальних наукових положеннях методології пізнання. Можливість пізнання події злочину обумовлена загальними закономірностями матеріального світу: взаємозв'язками предметів, явищ, загальною властивістю відображення. З цього приводу В.М. Бондарев зазначає, що відображення існуючого світу у мисленні людини в процесі пізнання пов'язане з абстрагуванням, в процесі якого людина виділяє найбільш суттєві властивості й ознаки явищ або об'єктів дійсності і уявляє їх у спрощеній формі, яка необхідна для логічних умовиводів і прийняття рішень [6, с.74]. Тобто, інформація та інформаційні процеси використовуються людиною в процесі пізнання для прийняття рішень. Можливість інформаційного підходу до дослідження складних систем обумовлена їх специфічною рисою – наявністю в них процесів управління [7]. Прийняття рішень виступає сполучною ланкою між функціями управління і тому виконує в процесі управління особливу роль – воно необхідне для здійснення всіх інших функцій [8]. Тобто, взагалі процес управління можна розглядати як безперервний, послідовний процес прийняття рішень.

Стосовно понять «прийняття рішень» та «процес прийняття рішень» вважаємо за необхідне зробити наступні зауваження. Під прийняттям рішень у теорії прийняття рішень розуміють особливий процес людської діяльності, направлений на вибір найкращого варіанту дій [9, с.15]. Безпосередньо прийняття рішень можна визначити як вольовий акт вибору із множини альтернатив, здійснюваний особою, що приймає рішення [10, с.393]. Умови невизначеності ситуацій, в яких людині частіше за все доводиться приймати рішення, породжують проблему вибору. Ці умови характеризуються неповнотою вихідної інформації (вирішуване завдання має назву слабоструктурованої проблеми), а також тим, що в них неможливо з абсолютною впевненістю передбачити наслідки вибору (прийняття рішень в умовах

ризик).)

Аналіз спеціальної літератури з проблем розробки управлінських рішень дозволяє зробити висновок про те, що кожне завдання прийняття рішення має свої особливості, але будь-яке з них характеризується початковою проблемною ситуацією, альтернативними варіантами її вирішення, актом і певними наслідками вибору тієї чи іншої альтернативи. Є.П. Голубков підкреслює, що процес прийняття рішень складається з послідовності етапів і процедур і спрямований на усунення проблемної ситуації. В узагальненому вигляді схема прийняття рішень за Є.П. Голубковим включає наступні етапи: 1) постановка завдання: отримання зовнішньої та внутрішньої інформації, виявлення й опис проблемної ситуації; 2) підготування рішення: аналіз проблемної ситуації, визначення цілей, розробка альтернатив (гіпотез); 3) прийняття рішення: оцінювання альтернатив, вибір найкращого рішення [8].

Розслідування злочинів є складною соціальною системою, що в сукупності з інформаційно-пізнавальним характером цієї діяльності надає підстави дослідження процесуальної діяльності слідчого з розкриття і розслідування злочинів як інформаційної системи – системи управління, в якій реалізуються процеси виявлення, збирання, обробки, оцінювання і використання криміналістично значущої інформації для прийняття рішень з метою забезпечення завдань кримінального судочинства. Виходячи з того, що функціональність є найбільш істотною стороною будь-якої системи, а розкриття закономірностей функціональних зв'язків в системі і є розкриттям її закономірностей [11, с.25], нами зроблено спробу дослідити функціональну модель процесуальної діяльності слідчого. Основні результати дослідження полягають у такому.

У спеціальній літературі управління визначається як сукупність цілеспрямованих дій керуючої системи на керовану, яка орієнтована на досягнення певної мети і використовує головним чином інформаційний потік

[12].

Іншими словами, інформаційна керуюча дія обумовлює реалізацію керованою системою дій відповідно до мети управління. В.В. Абакумов зазначає, що в системах управління технічними об'єктами та в організаційно-адміністративних системах знайшов широке застосування метод управління, заснований на використанні кібернетичного принципу зворотного зв'язку, оскільки структура і побудова процесів управління в будь-яких організованих системах мають риси глибокої схожості, спільності. Це пояснюється тим, що процес управління завжди є інформаційним процесом [13].

Застосування загальнонаукового кібернетичного методу дозволяє розглядати процесуальну діяльність слідчого як систему управління із зворотним зв'язком, функціональна модель якої може бути репрезентована наступним чином. Основними частинами системи управління виступають: суб'єкт управління, об'єкт управління, вхід, процеси і вихід. Суб'єктом управління у досліджуваній системі виступає слідчий, об'єктом управління – інші уповноважені суб'єкти розслідування, зокрема, співробітники оперативних підрозділів, а також інші учасники кримінального процесу – фахівці, експерти, свідки, потерпілі тощо, які залучаються слідчим для проведення слідчих дій.

На вході системи маємо: інформацію про зовнішнє середовище, яка містить ознаки проблемної ситуації; зовнішні обурення – зовнішні дії, стани системи, що перешкоджають бажаним змінам у системі; внутрішні керуючі дії системи, що задають закони її організації і функціонування, і чинять позитивний вплив на стан системи. Інформація про зовнішнє середовище на початковому етапі розслідування є вихідною інформацією про подію злочину, яка характеризується неповнотою, що створює умови проблемної ситуації розслідування.

Зовнішні обурення - це сукупність чинників і явищ, невіддатливих прямому управлінню з боку суб'єкту управління, і висту-

пають як обмеження, що накладаються на систему. У діяльності з розслідування злочинів до них можна віднести: обмеження розслідування процесуальними строками, необхідність узгодження прийраних рішень, неповнота інформації про подію, що розслідується, чинники протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб і т. ін.

Внутрішні керуючі дії в системі діяльності слідчого з розкриття та розслідування злочинів – це дії інформації, що направляє, регламентує діяльність слідчого (кримінально-правової, кримінальної процесуальної тощо), і самі рішення, що приймаються слідчим.

Основна частина системи – це процеси, в яких реалізуються функції управління. Як найбільш агреговані, серед них зазвичай розглядають функції планування, організації, мотивації та контролю. Послідовне виконання функцій управління утворює замкнений цикл. При цьому рішення, як зазначає М.Ю. Царев, виступає як керівництво до дії [14]. Тобто, роль інформаційної керуючої дії виконують приймані рішення.

В контексті процесуальної діяльності слідчого процеси, в яких реалізуються функції управління – це дії самого слідчого з підготовки, прийняття і контролю за виконанням рішень (аналіз початкової інформації про подію злочину і поточної слідчої ситуації, висунення конкретних або прийняття рішень про використання типових версій, а також прийняття організаційних, процесуальних, тактичних рішень), дії оперативних підрозділів з реалізації рішень тощо. Зокрема, до рішень, типових для планування як функції управління, відносять постановку мети, підготовку рішень, вибір альтернатив і заходів щодо їх досягнення. Функції організації і мотивації характеризують головні дії з реалізації прийнятого рішення, а контроль передбачає оцінку рівня виконання прийнятого рішення [8]. Таким чином, прийняття рішень на стадії планування (плануючих рішень) є точкою відліку циклу управління, що «запускає» його механізм. Інтерпретуючи узагальнену схему процесу прийняття рішень до

процесу розслідування злочинів, маємо наступну послідовність етапів процесу прийняття рішень слідчим:

Підготовка рішення: з'ясування вихідної проблемної слідчої ситуації, виявлення джерел та збирання вихідної інформації про злочин;

Прийняття рішення: аналіз вихідної проблемної слідчої ситуації та інформації про злочин; прийняття рішень про використання типових версій (або висунення конкретних версій); планування розслідування (формулювання мети, постановка завдань розслідування із зазначенням способів, черговості і термінів їх виконання, визначенням виконавців тощо);

Реалізація рішення: впровадження дій з перевірки логічних наслідків із версій (проведення організаційних заходів, слідчих (розшукових) дій) для виявлення, збирання, дослідження й оцінювання доказової інформації; зворотний зв'язок (вивчення відповідності фактичних результатів з очікуваними, оцінювання ефективності та корегування версій і плану розслідування).

Процес прийняття рішень є циклічним ітераційним (покроковим) процесом, який припиняється за волею суб'єкта прийняття рішень, якщо стан системи на виході свідчить про те, що мета досягнута – проблемна ситуація вирішена. В іншому випадку після відповідного корегування рішення цикл повторюється спочатку. Сказане дозволяє зробити наступні висновки.

У контексті процесуальної діяльності *прийняття рішень* можна розуміти як вид розумової (інтелектуальною) діяльності і вольовий акт (дію) слідчого з вибору обґрунтованих (оптимальних) варіантів вирішення проблемних слідчих ситуацій – організаційних, плануючих, процесуальних, тактичних тощо, з метою формування системи даних, що дозволяють встановити особу винного і розкрити механізм злочинного діяння.

Кожна із множини альтернативних версій, що висувуються (а з типових – використовуються) слідчим, є варіантами вирішення

проблемної слідчої ситуації. Версійний метод при цьому виступає методом вирішення проблемної слідчої ситуації. З огляду на це у розрізі функцій управління слідча версія виконує у розслідуванні роль *плануючого рішення*. З урахуванням того, що прийняття плануючих рішень передують прийняттю організаційних, можна стверджувати, що версія виступає *підставою* для прийняття тактичних, процесуальних рішень і рішень з організації розслідування. Виходячи з універсальної інформаційної природи версії, а також із положень функціонального підходу, версія виконує функцію інформаційної керуючої дії, яка «запускає» механізм розслідування шляхом перетворення інформації, отриманої системою управління, в реакцію системи – проведення відповідних заходів з перевірки логічних наслідків із версії об'єктами управління із залученням інших учасників кримінального процесу тощо. Оцінити результати діяльності стає можливим завдяки наявності каналу зворотного зв'язку. По каналу зворотного зв'язку слідчий отримує інформацію про хід розслідування, здійснює контроль виконання попередніх рішень. На основі нової інформації він визначає, чи вирішена проблемна ситуація розслідування, чи досягнута кінцева мета початкового етапу розслідування. Якщо поточна проблемна ситуація вирішена, але кінцева мета не досягнута, слідчий розробляє і приймає нові організаційні, процесуальні і тактичні рішення, і цикл управління повторюється. Якщо мета початкового етапу розслідування досягнута, цикл управління завершується, настає новий етап розслідування.

Вихід системи є результатом її діяльності. На виході, як підкреслює Є.П. Голубков, система повинна відповідати певним критеріям, за якими судять про якість прийнятих рішень і міру досягнення мети функціонування системи в цілому. Узагальненим критерієм оцінки якості є ефективність рішення. Він включає ефект рішення, що визначає ступінь досягнення цілей, віднесений до витрат на їх досягнення: рішення

тим ефективніше, чим більше ступінь досягнення цілей і менше витрати на їх реалізацію [8]. У роботі О.Т. Надеєва, присвяченій оптимізації стратегій розслідування, формально обґрунтовано, що найкращим чином ефективність слідчого рішення, зокрема, слідчої версії, характеризує такий кількісний показник як продуктивність, яка розраховується за формулою:

$$k_i = V_i / \tau_i,$$

де k_i – продуктивність версії A_i ;

V_i – імовірність версії A_i ;

τ_i – трудомісткість версії A_i [15, с.345–346].

Таким чином, продуктивність версії враховує взаємозв'язок імовірності версії та її трудомісткості. Трудомісткість версії багато в чому визначається кримінальним процесуальним законом і, в загальному випадку, вона є функцією часу: відпрацювання версій, як правило, потребує проведення певних слідчих дій, різних узгоджень, отримання висновків експертів тощо. Звідси випливає, що керованим параметром є ймовірність версії: чим вона вище, тим вище продуктивність версії. У зв'язку з цим О.Т. Надеєв зазначає, що основним завданням слідства є знаходження і доказ найбільш правдоподібної версії [16, с.355], тобто такої, яка найбільше відповідає дійсності.

На початковому етапі розслідування це завдання транслюється як завдання *оцінювання* типових версій, що полягає в обґрунтованому виборі (прийнятті рішення про використання) найбільш правдоподібної з наявних. Найточніше справляються із завданням оцінювання сучасні інформаційні технології, орієнтовані на підтримку прийняття рішень, зокрема, технології інтелектуального аналізу даних [17].

Викладені обґрунтування слугують теоретичними підставами, по-перше, подальшої розробки формалізованого підходу, який поєднує можливості криміналістичної характеристики злочинів як основи висунення типових версій та сучасних інформаційних

технологій як ефективного інструмента оцінювання типових версій для прийняття обґрунтованих рішень слідчим про їх використання; по-друге, вироблення практичних рекомендацій з використання вказаного підходу; по-третє, практичної реалізації вказаного підходу у вигляді автоматизованої інформаційної системи і впровадження її у практику розслідування злочинів. Реалізація вказаного підходу дозволить зменшити ризик прийняття слідчим помилкових рішень, раціоналізувати витрати сил, засобів і часу у процесі розслідування, а звідси – підвищити його ефективність в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лукашевич В. Г. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого : монографія / В. Г. Лукашевич, О. В. Юнацький. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.
2. Шаров В. И. Формализация информационной структуры расследования преступлений / В. И. Шаров // Российский следователь. – 2003. – № 7. – С. 13–19.
3. Шаров В. И. Формализация в криминалистике: Вопросы теории и методологии криминалистического исследования : автореф. дисс. на соискание ученой степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; Криминалистика и судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность» / В. И. Шаров. – Нижний Новгород, 2003. – 54 с.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997– . – Т. 2: Частные криминалистические теории. – 1997. – 464 с.
5. Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика / Н. С. Полевой. – 2-е изд. – М.: МГУ, 1989. – 328 с.
6. Бондарев В. Н. Искусственный интеллект : учеб. пособие для ВУЗов / В. Бондарев, Ф. Аде. – Севастополь : СевНТУ, 2002. – 615 с.
7. Спицнадель В. Н. Основы системного анализа : уч. пос. / В.Н. Спицнадель [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.i-u.ru/biblio/archive/osnovi_sistemnogo_analisa/00.aspx.
8. Голубков Е. П. Сущность и характерные особенности управленческих решений / Голубков Е. П. // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mevriz.ru/articles/2003/2/1123.html>.
9. Ларичев О. И. Теория и методы принятия решений : учебник / О. И. Ларичев. – М. : Логос, 2000. – 296 с.
10. Антонов А. В. Системный анализ : учеб. для ВУЗов / А. В. Антонов. – М. : Высшая школа, 2004. – 454 с.
11. Сетров М. И. Основы функциональной теории организации: философский очерк / М. И. Сетров. – Л. : Наука, 1972. – 164 с.
12. Грачев Н. Н. Информационные технологии для госслужащих / Н. Н. Грачев, М. А. Шевцов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://grachev.distudy.ru/Uch_kurs/Gosslugba/Chapter1/Chapter134.htm.
13. Менеджмент : учебник / [В.В. Абакумов, А. А. Голубев, Ю. В. Кузнецов и др.] ; под ред. В. И. Подлесных [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://de.ifmo.ru/bk_netra/page.php?tutindex=3&index=16.
14. Царев М. Ю. Введение в теорию принятия решений / М. Ю. Царев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rain.ifmo.ru/cat/theory/unsorted/decision-marking-2007/article.pdf>.
15. Надеев А. Т. Решение задачи оптимизации стратегий расследования на основе априорной информации / А. Т. Надеев, С. В. Кошелев // Труды 5-й науч. конф. по радиоперифизике, (Н. Новгород, 7 мая 2001 г.). – Н. Новгород, 2001. – С. 345–346.
16. Надеев А. Т. Принятие статистических решений в процессе расследования уголовных дел / А. Т. Надеев, О. С. Данилова // Труды 5-й науч. конф. по радиоперифизике, (Н. Новгород, 7 мая 2001 г.). – Н. Новгород, 2001. – С. 355–356.
17. Страхова С. В. Технологии интеллекту-

ального аналізу даних як компонент інформаційного забезпечення процесу прийняття ефективних рішень слідчим на початковому етапі розслідування злочинів / С. В. Страхова

ва // Форум права. – 2009. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09ccverz.pdf>.

Страхова С. В. Версія як рішення слідчого: теоретичні (формалізовані) підстави її місця, ролі, використання / С. В. Страхова // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 536–542 [Електронний ресурс].

В рамках інформаційного підходу до діяльності з розслідування злочинів і наукового напрямку прийняття рішень надано теоретичне обґрунтування функціональної ролі та місця версії в системі рішень, що приймаються слідчим, як плануючого рішення, а також підстав прийняття обґрунтованого рішення про використання типових версій із застосуванням сучасних інформаційних технологій

Страхова С.В. Версия как решение следователя: теоретические (формализованные) основания ее места, роли, использования

В рамках информационного подхода к деятельности по расследованию преступлений и научного направления принятия решений представлено теоретическое обоснование функциональной роли и места версии в системе решений, принимаемых следователем, как планирующего решения, а также оснований принятия решения об использовании типовых версий с применением современных информационных технологий

Strakhova S.V. Version as Decision of Detective: Theoretical (Formalized) Bases of Its Place, Role, Use

Within the framework of the informative approach to activity of investigation of crimes and scientific direction of making decision the theoretical bases of functional role and place of version are presented in the system of the decisions accepted by detective, as designing decision, and also bases of decision-making about the use of typical versions with the use of modern information technologies.

Форум права